

Niet echt maar wel heel leuk - het geheim van leren binnen een verhaal

Ellen Reehorst; verschenen in Spel werkt, geef het door; Centrum Spelmethodiek Hogeschool van Utrecht 2001

*Mijn jongste dochter Vera is net weer terug. Niet van een schoolreisje maar van haar eerste ruimtereis. Nu staat ze verwachtingsvol voor het bord, samen met alle kinderen uit haar combinatiegroep 4/5. Het lokaal is stampvol want er zijn nogal wat ouders op de presentatie afgekomen. Alice heeft de microfoon, praat alles aan elkaar en geeft elk kind afzonderlijk het woord. Als de astronauten zich hebben voorgesteld is Dick aan de beurt. Die ziet zijn grote en erg stoere zus Lea tussen het publiek zitten en aarzelt even. Dan zegt hij vastbesloten: 'We wilden een echte reis door de ruimte maken, maar daar heb je een echte raket voor nodig. Die hebben we zelf gemaakt.' Dick wijst op de leeshoek, die er wel raket-achtig uitziet maar nog steeds goed als leeshoek is te herkennen. En zegt dan, terwijl hij zijn zus strak aankijkt: **'Hij is niet echt, maar het was wel heel leuk.'***

Niet echt maar wel heel leuk. Treffender kun je het eigenlijk niet zeggen. Verhalend ontwerpen levert onderwijs op dat net zo boeiend is als een goed boek of een spannende film. Het roept bij kinderen zulke krachtige betrokkenheid op dat ze meer en beter leren dan hun docenten en zijzelf hadden kunnen denken. Motivatieproblemen zijn met deze manier van werken eigenlijk verleden tijd. Of het moet zijn bij docenten die meer pauze willen houden dan hun leerlingen... Ongeloofwaardig? Sommige docenten vinden eerlijk gezegd van wel. Neem bijvoorbeeld Wobbe Jan.

Normaal geeft Wobbe Jan aardrijkskunde op een school voor VMBO. Nu doet hij samen met twintig collega's mee aan een scholing Verhalend Ontwerpen. Twee dagen in een bijzondere locatie diep in de Lauwersmeer. Lucht, wind en ruimte – en dat heeft Wobbe Jan nodig ook, vertelt hij bij het avondeten. 'Ik vind het eerlijk gezegd nogal raar allemaal. Ik kan me absoluut niet voorstellen dat ik met mijn leerlingen zo ga werken. Ze zouden het echt belachelijk vinden.'

Dat laatste blijkt Wobbe Jan uiteindelijk trouwens reuze mee te vallen. Maar daarover later. Wat mij betreft gaan we eerst op zoek naar het geheim van verhalend ontwerpen. Want Dick en zijn klasgenoten zijn niet de enigen die gegrepen zijn door deze manier van onderwijs. Verhalend ontwerpen is onder de naam 'storyline approach to education' zo'n 30 jaar geleden uitgevonden in Schotland. In Nederland wordt er met alle leeftijdsgroepen en niveaus mee gewerkt. Van kleuters tot bovenbouw, van VMBO tot Atheneum, van Pabo tot universiteit. Met telkens weer dezelfde grote betrokkenheid en leerenergie. Je vraagt je af: wat maakt verhalend ontwerpen zo bijzonder?

Wie oppervlakkig kijkt ziet leeractiviteiten die zijn opgehangen aan een vaak simpele verhaallijn bestaand uit een aantal episodes. Voor de ruimtereis van Vera zijn dat er vijf:

1. juf Hanneke leest de krant en krijgt een bijzonder idee
2. de astronauten
3. de raket en de lancering
4. de reis langs de planeten
5. veilig terug: de presentatie

Zo'n verhaallijn geeft natuurlijk een prettig soort samenhang – maar het geheim zit vast dieper. Het zou wel eens alles met de geheime kracht van verhalen te maken kunnen hebben. De hoofdvraag van dit artikel is dan ook: wat maakt leren binnen een verhaal zo krachtig? Als ik terugdenk aan m'n eigen onderwijstijd moet krachtig onderwijs op z'n minst voldoen aan drie criteria: verleidelijk, zinvol en belangwekkend, veilig. Verhalend ontwerpen zal ik tegen het licht van deze trefwoorden houden in de hoop zo het geheim te ontdekken. Doet u mee?

Verleidelijk

Onderwijs moet degelijk en verantwoord zijn. Tot inzicht en vaardigheden leiden. Jongeren voorbereiden op de toekomst. Zelfstandig en zelfverantwoordelijk. Effectief en efficiënt. Wie alle onderwijsvernieuwingen volgt zou het bijna vergeten: onderwijs moet om te beginnen vooral nieuwsgierig maken, verleiden en uitdagen. Hoe gaat dat in een verhalend ontwerp? Om het extra moeilijk te maken nemen we een ontwerp dat eigenlijk te groot en te ingewikkeld is voor de kinderen voor wie het bedoeld is.

Eigenlijk is het een onderwerp voor groep 8, de ruimte. Tenminste, dat vindt Hanneke. Alleen heeft ze dit jaar groep 4/5. Zou het hen interesseren? Of is het onderwerp veel te groots voor zulke jonge kinderen? Ze besluit het gewoon te proberen. En vertelt haar klas dat ze in de krant las over een man die graag op ruimtereis wil. Hij heeft er wel twee miljoen voor over! Hoe zouden de kinderen het vinden om op ruimtereis te gaan? Hoe zien astronauten er eigenlijk uit? En wat voor spullen hebben ze bij zich? Deze vragen zijn goed voor urenlang hard werken. De kinderen tekenen astronauten, maken lijsten met spullen die je nodig hebt in de ruimte, zoeken heel precies uit of die lijsten kloppen en wat er aan ontbreekt, en maken uiteindelijk elk een eigen astronaut van waardeloos materiaal. Ze worden prachtig: met helm, radio, zuurstofapparaat, vlag en ga zo maar door. Elke astronaut wordt tot leven gewekt met een naam en een biografie.

Vera vertelt over de weeksluiting. 'We stellen ons allemaal voor. Zo van: Ik heet Renée van der Leest, ik ben 40 jaar. Ik ben ook al een keer naar de maan geweest en ik kom uit Nederland. Ik wou astronaut worden omdat ik wel een keer de maan van dichtbij wil bekijken en mijn andere hobby is tekenen.'

Voor de kinderen fungeert hun zelfgemaakte astronaut tijdens de ruimtereis als een alter ego. Dat leidt tot sterke identificatie. Bijvoorbeeld bij Denise, die na de weeksluiting treurig haar astronaut bekijkt en alsof ze zelf gewond is zegt: 'Mijn armpjes zijn kapot gegaan.' Vlak voor de lancering is de identificatie enorm. Op de fiets naar school zegt Vera tenminste wat ongerust: 'Ellen, ik denk toch dat we niet echt de ruimte in gaan.' Een aantal jongens heeft daar andere ideeën over. Op de gang laat Daan, in wit ruimtepak, aan Ashwin zien wat er in z'n tas zit. 'Kijk, ik heb lekker veel ruimtevoedsel meegenomen. Chips en een croissantje.' Als de kinderen hun ouders nog snel even gedag kunnen zeggen wordt het Bram teveel. Hij vliegt naar zijn moeder toe en barst in tranen uit. Hij durft niet meer mee...

Bij oudere kinderen verloopt de identificatie minder heftig. Toch vertelt ook Eveline, een leerkracht in opleiding, dat ze tijdens het ontwerp 'Dikke duffe domme Dennis' anders is gaan denken over pesten. 'Ik vond het altijd maar onzin, dat gedoe over pesten, maar nu is het net of ik het net als Dennis zelf heb meegemaakt, nu weet ik hoe het voelt.' En zelfs volwassenen blijken graag mee te doen mee aan het spel tussen fictie en werkelijkheid.

Vandaag heeft de klas van Hanneke een brief ontvangen van de sterrenkundige die ze hebben uitgenodigd. Een grote officiële envelop van zijn instituut. Met daarop een stuk of tien 'by Air mail' stickers. Die stuk voor stuk met de hand zorgvuldig verbeterd zijn in 'by Space mail'. Als officiële wetenschappers zich tot dit soort dingen laten verleiden is er toch iets bijzonders aan de hand!

Zinvol en belangwekkend

'Meneer, waarom moeten we dit eigenlijk leren?' Met deze vraag heb ik vroeger menige wis- en natuurkunde leraar op de kast gekregen. Terwijl de vraag, in elk geval de eerste keren dat ik hem stelde, volkomen oprecht was. Eén docent kon aangeven voor welke vervolgstudies

die rottige formules van belang waren. Maar hij was een uitzondering - en de door mij gekozen studie zat er niet bij. Een andere leraar meldde dat deze stof 'voor het examen' heel belangrijk was. Maar de meeste gingen zonder bevredigend antwoord verstoord door met de les.

Binnen een verhaallijn krijgen leeractiviteiten een heel andere lading. Wie op ruimtereis gaat heeft een goede route nodig en enig idee over de afstanden en tijdsduur van zo'n reis. Wie op de maan een voetstap tegenkomt vraagt zich af van wie die is en hoe die daar zo lang heeft kunnen blijven staan. In Vera's klas wordt dan ook hard gestudeerd op dit soort vragen. De door de juf begonnen informatiehoek wordt elke dag vollediger door de boeken die de kinderen uit zich zelf meenemen. Op het wandfries aan de muur zijn hun bevindingen te volgen.

We zijn vandaag bij Jupiter geweest. We konden er niet echt landen, want Jupiter is een grote gasbol. Dus zijn we maar verder gevlogen.

Op de maan is geen wind, dus onze voetstap blijft staan. We hebben de voetstap van Neil Armstrong ook gezien. En een vlag geplant van onze klas, met al onze astronautennamen erop.

Het is alsof je binnen zo'n ruimtereis, of binnen elk ander verhaal, niet langer leert omdat anderen denken dat je dit later misschien van pas zal komen. Je leert iets omdat je besloten hebt dat je de kennis op dit moment zelf echt nodig hebt. Zelfs als het gaat om rekenwerk dat eigenlijk veel te moeilijk voor je is.

Aan de muur hangt een lijst met de gewichten van alle kinderen en de juf. Op aarde, maar ook op Mars, Jupiter en de andere planeten waar de reis langs gaat. Shanon, normaal niet zo'n fanatieke rekenaar, wil het best even uitleggen. 'Op aarde weeg ik 28 kilo, maar op Uranus 22. Want daar weeg je 0,8 van je aardse gewicht. Bij mij gaat er dan 6 kilo af.'

Aan tafel praten we over een krantenartikel. Een hotel op de Zuidpool waar je in iglo's kunt slapen bij 30 graden onder nul. De journalist zocht 's nachts toch maar het hotel op, want dat scheelde wel 50 graden. Waarop Vera onmiddellijk zegt: 'O, dus dan is het binnen 20 graden boven nul'. Wij reageren verbaasd: negatieve getallen zijn normaal gesproken geen leerstof voor zevenjarigen. 'Ja hoor eens' legt Vera uit, 'als je op de maan wilt landen moet je goed weten dat het daar overdag 150 graden boven nul is en 's nachts 150 graden onder nul. Want daar moet je pak wel tegen kunnen. Dus daar hebben we het in de klas over gehad.'

Of het nu gaat om verhoudingen, negatieve getallen, of andere leerstof: in een verhalend ontwerp zie je altijd kinderen boven hun niveau uitstijgen. Slechte lezers spellen veel te moeilijke boeken. Zo vertelt juf Hanneke: 'Jim heeft echt de week van z'n leven gehad. Normaal is hij nauwelijks te motiveren, nu is hij uit zichzelf aan het werk met boeken, en pakt de moeilijkste teksten erbij.' In groep 6 bestudeert een tienjarige jongen die niets van milieu weet een moeilijke technische website over warmtepompen. Zijn klas is namelijk een architectenbureau begonnen, en hun eerste opdracht is het ontwerp voor een milieuvriendelijke nieuwbouflat. Als de kennis belangwekkend is, kan die bijna niet te moeilijk zijn. Het omgekeerde geldt overigens ook, ontdekt juf Hanneke.

'In de taalmethodode staan van die zinnen waarvan alleen het eerste en laatste woord zijn ingevuld. De andere woorden staan door elkaar eronder. Zeker de helft van de klas maakt dan de raarste zinnen. Zo van: 'We naar school gaan'. Als ik de kinderen erop wijs dringt het niet eens tot ze door. Toen heb ik het geprobeerd met een vergelijkbare oefening waarin de zinnen over de ruimte gaan. En tot m'n verbijstering

heeft vrijwel iedereen ze goed. Het is net of ze de standaard oefenlesjes steeds oninteressanter vinden. En eigenlijk kan ik ze geen ongelijk geven...'

Soms is het echt lastig als kinderen het onderwijs als belangwekkend ervaren, klaagt Hanneke. Die natuurlijk best weet dat veel leerkrachten maar wat graag met haar zouden willen ruilen...

'De kinderen zijn nog perfectionistischer dan ik zelf. Ze nemen echt de tijd om hun werk zorgvuldig af te maken. En als ik er een opmerking over maak zeggen ze doodleuk: 'Liever goed dan snel.' Als ze echt enthousiast worden, zoals in dit ruimteverhaal, wordt dat nog veel erger. Ik vind dat soms echt lastig!'

Kinderen die veel te weten zijn gekomen, zijn op een zelfbewuste manier gretig naar nieuwe kennis. Zo krijgen wij de ochtendkrant zonder voorpagina op tafel, omdat Vera, die normaal nooit een krant bekijkt, er al een artikel over Mars uit heeft geknipt. Een gastles van een deskundige wordt met gretige kinderen een educatieve topper. Het is een bijzondere ervaring om kinderen een gesprek van 'deskundigen onder elkaar' te zien voeren zonder dat de leerkracht ook maar een keer ingrijpt!

'Maandagmiddag komt er een echte sterrenkundige' vertelt Vera 's avonds aan tafel. 'We hebben hem uitgenodigd, want we hebben een paar vragen over dingen die we nog niet weten.' Dat blijkt meer dan waar. Anderhalf uur lang luisteren de kinderen aandachtig naar toch wel heel moeilijke verhalen, en vuren ze tientallen vragen op sterrenkundige Fred af. Tussendoor leggen ze hem de dingen uit die hij niet goed weet. Dat levert mooie gesprekken op!

Dide: 'Waar is Eros nu precies?'

Fred (wijst op het bord): 'Eros is een asteroïde, die zitten meestal hier achter Mars.'

Joris (verontwaardigd): 'Eros is geen asteroïde.'

Fred: 'Wat is Eros dan volgens jou?'

Joris: 'Een planetoïde.'

Fred: 'En wat is volgens jou dan het verschil?'

Joris: 'Planetoïden zijn een stuk groter dan asteroïden. En dus is Eros een planetoïde.'

Fred: 'Je hebt helemaal gelijk.'

Wat belangwekkende en zinvolle kennis is bepalen de kinderen in een verhalend ontwerp voor een deel ook zelf. Botweg omdat ze zich dingen af gaan vragen die je als leerkracht niet gauw zou kunnen bedenken. Zoals Marten, een bedachtzaam jongetje van acht.

Marten kijkt peinzend voor zich uit. Zijn astronautenlogboek ligt open bij een zelfgeschreven tekst: De maan lijkt klein. Maar is heel groot. 'Daar denk ik over na' vertelt hij. 'Hoe dat nou kan.'

Veilig

Leerlingen houden van onderwijs dat hen raakt. Dat merkte ik toen ik als biologiedocent seksuele vorming aan pubers gaf. De aandacht en motivatie waren een stuk groter dan voor elk ander onderwerp uit het jaarprogramma. Toch heeft die geraaktheid ook een keerzijde: het onderwijs wordt daarmee soms ongemakkelijk persoonlijk. Toen ik net begon merkte ik de verwarring en ontzetting van jongeren die zich door klasgenoten hadden laten verleiden tot uitspraken over homoseksuele gevoelens of eerste seksuele ervaringen. Ze wisten maar al te goed hoe daar op het schoolplein op gereageerd zou kunnen worden. Daarna heb ik regelmatig de openhartige gesprekken waar ik eigenlijk op uit was geremd als de sfeer niet

veilig was. Het bijzondere van onderwijs in een verhaallijn is dat het verhaal de veiligheid biedt om met persoonlijke ervaringen en meningen te komen. Als de door de leerlingen zelf geconstrueerde hoofdpersoon Jeroen op schoolkamp in zijn bed plast, kan elke bedplasser vertellen hoe Jeroen zich dan voelt, zonder daar zelf op afgerekend te worden. Hetzelfde geldt voor de 3^e klassers uit het voortgezet onderwijs, die zich in het openbaar meestal niet graag milieubewust noemen. Hun dekmantel heet Uncle Lee.

Als je de school binnenkomt merk je het meteen: hier gaat iets gebeuren. Overal hangen wervende posters en oproepen om te komen kijken. Door de gangen rennen opgewonden leerlingen gehaast naar vleugel Oost 3. Het Agnietenplein, het meest milieuvriendelijke winkelcentrum van Nederland, zal zo worden geopend op het Meandercollege in Zwolle. Na vier dagen hard werken staan ze er echt: vegetarisch restaurant El Sol, het Eco Food Paradise, een winkel in schone kleding en ga zo maar door. Compleet met medewerkers, een PR-beleid, een ondernemingsplan en een uitgebreid antwoord op alle vragen over milieu en milieuzorg. En dat allemaal omdat de leerlingen eerst families hebben gevormd en daarna een enorm (fictief) geldbedrag hebben gekregen van hun rijke Uncle Lee uit Amerika. 'In onze winkel houden we bij alles rekening met het milieu' vertelt een meisje trots. 'Want dat wil Uncle Lee. En wij vinden dat ook heel belangrijk.'

De omweg van een verhaal biedt genoeg veiligheid om jonge asielzoekers aan het praten te krijgen – ook over hun eigen verleden. Dat blijkt tijdens het ontwerp 'De Verhalenverteller', uitgevoerd op het dr. Aletta Jacobscollege in Hoogezand met leerlingen van de Internationale Schakelklas. Hier heeft een verhalend ontwerp indrukwekkende, haast therapeutische, bijeffecten.

Een jongen geeft toelichting bij de zelfgemaakte tekeningen van het dorp van de verhalenverteller: 'Hier woont de verhalenverteller. En hier woonde ik.' En vervolgens vertelt hij over zijn leven in dat dorp. Het is een heel bijzonder moment. Want vraag deze jonge vluchtelingen rechtstreeks naar hun geboortedorp en ze zullen dichtklappen of beleefd weigeren. Wegduwen van alle herinneringen lijkt een goed overlevingsmechanisme voor wie alleen een nieuw leven moet beginnen, maar blijkt op de lange duur tot grote vervreemding te leiden. Vraag deze jongeren naar het dorp van hun zelf gecreëerde verhalenverteller en ze tekenen hun eigen dorp en vertellen er graag over. En merken zo dat ze zich zelf niet af hoeven te snijden van hun verleden.

Ook tijdens de Ruimtereis is er ruimte voor aardse emoties. Alice vertelt tijdens de presentatie aan de ouders dat een paar kinderen heimwee hebben gekregen naar een planeet en daar een gedicht over hebben gemaakt.

*Was ik nog maar in de raket
dan vloog ik nog naar Venus
ik zou het dan heel spannend vinden
was ik nog maar in de raket
dan hoefde ik niet verdrietig te zijn over iets
ik zou dat wel leuk vinden
was ik nog maar in de raket
dan vloog ik nog naar Venus*

Ook hier biedt het verhaal veiligheid, een alibi en een dekmantel.

Terug naar Dick en Wobbe Jan

Hoe het afgelopen is met Dick en zijn stoere zus? Na de officiële presentatie van de ruimtereis aan de ouders komen alle bovenbouwleerlingen op bezoek. Grote, goed gebekte

en soms best lastige groten die zich laten rondleiden door de kleintjes. Ze luisteren heel geïnteresseerd en vragen van alles.

Een van de jongens verzucht bij het weglopen tegen Dick: 'Ik ga hier een werkstuk over maken.' Zijn zus hoort het en knikt. Dick kan gerust zijn. En straalt als hij een paar weken later na de verloting de metershoge raket mee naar huis mag nemen.

Ik weet niet wat u ervan denkt, na al deze verhalen. Zou het echt zo werken? Zou een verhaal verleiden en uitdagen, het onderwijs belangwekkend en zinvol maken en waar nodig een veilige dekmantel bieden? De overtuigendste manier om erachter te komen is natuurlijk om het zelf eens te proberen. Zoals Wobbe Jan, de aardrijkskundeleraar uit het begin van dit artikel, uiteindelijk besloot te doen. Eerst stuurde hij zijn leerlingen flessenpost en zorgde ervoor dat ze voor altijd van de Wadden zijn gaan houden. Toen ze dat niet belachelijk maar fantastisch vonden liet hij ze stranden op een onbewoond eiland. Daar leerden ze veel over zichzelf, elkaar en samenwerken. En vonden dat wederom alles behalve belachelijk. En Wobbe Jan? Die vertelt het u liever zelf!

'Ik heb ontdekt hoeveel leerenergie jongeren hebben. En hoe ik die leerenergie met een verhaal kan losmaken. Ik vind het echt fantastisch om zo te werken!'

Verantwoording

Veel dank aan Hanneke Venema en groep 4/5 Het Fluitketeltje van de Annie M.G. Schmidtschool in Groningen en Wobbe Jan Reitsma van CSG Comenius uit Leeuwarden.

Ellen Reehorst werkt bij Bureau voor Educatief Ontwerpen, tel. (050) 529 0453
www.educatief-ontwerpen.nl

Literatuur

Verhalend ontwerpen, een draaiboek; Erik Vos, Peter Dekkers; Wolters Noordhoff 1994

Scenario's voor actief leren, verhalend ontwerpen in het voortgezet onderwijs; Erik Vos, Ellen Reehorst, Frits Sibers Tjassens, José Simons, Wolters Noordhoff 1999

Het geheim van de soundmixshow; Ellen Reehorst, TvL Tijdschrift voor Leerlingbegeleiding, juni 2000.

Verhalend ontwerpen: onderwijs met de kwaliteiten van spel; Ellen Reehorst; Spel werkt, daarom spelen we samen; Sociale Beroepen Reeks 13 redactie van Lisette van der Poel, HvU Press Utrecht 2000